

Paweł Antoszak

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

e-mail: pawelantoszak@ukw.edu.pl

ZRÓŻNICOWANIE WYNAGRODZEŃ W DZIAŁACH GOSPODARKI NARODOWEJ W POLSCE

DIVERSIFICATION OF REMUNERATION IN NATIONAL ECONOMY OPERATIONS IN POLAND

DOI: 10.15611/pn.2018.509.01

JEL Classification: J3, J4

Streszczenie: Celem artykułu będzie przeprowadzenie oceny różnic w poziomach wynagrodzeń oraz identyfikacja czynników, które miały wpływ na to zróżnicowanie w Polsce w latach 2007-2016. Hipoteza badawcza brzmi: sytuacja w zakresie wynagradzania w działach gospodarki narodowej w Polsce poprawiała się. Wykorzystane do tego będą przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w Polsce, relacje przeciętnych wynagrodzeń oraz dynamika wzrostu. Na podstawie tych danych obliczone zostaną wskaźniki statystyczne, takie jak średnia, odchylenie standardowe oraz wskaźnik zmienności. Do przeprowadzenia analizy i oceny stosowane będą dane statystyczne za lata 2007-2016, publikowane w Rocznikach Statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego.

Słowa kluczowe: wynagrodzenia, płace, działy gospodarki narodowej.

Summary: Wages depend on the situation in the economy and the level of its competitiveness. The attractiveness of the economy is often dictated by the values resulting from the geographical location. A region with high wages is competitive for possible investment in this area. A higher level of wages means higher costs for businesses. Voivodships characterized by a high degree of concentration of non-agricultural economic activity (Silesia) and the location of state administration organs (Mazowieckie) belong to voivodships with a high level of remuneration. In contrast, in typical agricultural provinces such as Warmian-Masurian and Sub-Carpathian wages are at a much lower level. With a high concentration of industry, a situation may arise where a specific economic entity becomes a decision-maker in the scope of shaping the remuneration policy, the so-called a leader determining the market level of wages.

Keywords: salaries, wages, sections of the national economy.

1. Wstęp

Problemy wynagradzania pracowników należą do podstawowych oraz istotnych zagadnień współczesnej gospodarki i ekonomii. Dotyczą one bowiem człowieka i świadczonej przez niego pracy oraz oczekiwań pracowników z tą pracą związanych w postaci płacy. Postawy i zachowania ludzi angażujących swoje działania, umiejętności i wiedzę „przekładają” się zarazem na określone nakłady i wymierne efekty tak w gospodarce jako całości systemowej, jak i w poszczególnych jej działach czy też organizacjach gospodarczych [Kamińska, Lewandowski 2015, s. 12].

Wśród różnych aspektów kształtowania się płac w gospodarce rynkowej na szczególną uwagę zasługuje zróżnicowanie płac w Polsce. Jest ono przy tym skutkiem działania różnych czynników: demograficzno-społecznych (wieku, płci i wykształcenia) oraz ekonomicznych (poziomu rozwoju gospodarczego, sytuacji na rynku pracy, atrakcyjności gospodarczej). Wiedza o poziomie i zróżnicowaniu wynagrodzeń za pracę może być wykorzystywana w polskiej gospodarce (i to tak w skali mikro-, jak i makroekonomicznej) do działań na rzecz wzrostu efektywności pracy i poprawy pozycji konkurencyjnej przedsiębiorstw oraz do bardziej racjonalnego gospodarowania zasobami ludzkimi w regionie i kraju [Karaszewska 2003, s. 169]. Poziom, dynamika i relacje płac w organizacjach gospodarczych uzależnione są od sytuacji na rynku pracy, wymagają więc szczegółowego i stałego monitorowania oraz analizy i oceny. Zróżnicowanie płac wskazuje bowiem m.in. na to, ile powinno się płacić na różnych stanowiskach po to, aby pozyskać m.in. pracowników o pożądanym kwalifikacjach [Jacukowicz 2000, s. 40-44].

Nadzwyczajna pozycja pracy ludzkiej we współczesnej gospodarce, specyficzne cechy i właściwości rynku pracy, ale też ścisłe związki oraz współzależności łączące ten rynek z innymi rynkami świata produktów i usług finalnych oraz zasobów kapitału i ziemi, są powodem do stawiania wciąż nowych pytań o miejsce tego rynku w gospodarce, o sposób jego funkcjonowania oraz panujące na nim warunki równowagi i nierównowagi, o różne relacje konkurencji, rodzaje i segmenty samego rynku, o najbardziej wreszcie istotne funkcjonalne i instytucjonalne czynniki determinujące jego działanie [Jarmołowicz, Knapińska 2005, s. 22].

Dziś w Polsce występują grupy zawodowe i społeczne, które osiągają stosunkowo zróżnicowany i wysoki poziom dochodów [Czajka 2009, s. 79], np. są już osoby, które w ciągu miesiąca są w stanie zarobić więcej niż inni przez całe życie. Sytuacja taka wzbudza dyskusje i emocje w różnych środowiskach pracy. Tym bardziej że jeszcze kilkanaście lat temu różnice dochodowe, w tym płacowe, były niewielkie. Również poziom, relacje i dynamika płac w poszczególnych działach gospodarki narodowej znacząco się różnią [Armstrong 2009, s. 156]. Dotyczy to także osób zatrudnionych na zbliżonych rangą stanowiskach i wykonujących podobne czynności [Jarmołowicz, Knapińska 2007, s. 70]. Dążąc do bliższego poznania skali rzeczywistego zróżnicowania płac w działach gospodarki narodowej, ich przyczyn oraz skutków, podjęto się m.in. przygotowania prezentowanego artykułu.

2. Wynagrodzenia w działach gospodarki narodowej

Zasadne stało się również przeprowadzenie analizy i oceny zróżnicowania przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w działach gospodarki narodowej w Polsce [Rozporządzenie Rady Ministrów 2007]. Dane dotyczące tego zróżnicowania w latach 2007-2016 przedstawione zostały w tabeli 1. Z analiz wynika, że w okresie tym występowało znaczne zróżnicowanie przeciętnych wynagrodzeń w działach gospodarki narodowej w Polsce. Najwyższe przeciętne wynagrodzenia – co do poziomu – odnotowano w dziale informacja i komunikacja: w 2007 r. na poziomie 4935,13 zł, w 2012 r. – 5900,26 zł, w 2016 r. wzrosły do 7059,73 zł. Dział ten stał się jednym z ważniejszych w naszej gospodarce, a potwierdzeniem tego jest nowe Ministerstwo Cyfryzacji. Informatyzacja w nowoczesnej rozwijającej się Polsce jest bardzo ważnym działem, który przyczynia się do zwiększenia atrakcyjności naszej gospodarki. Fachowa i specjalistyczna wiedza musi być odpowiednio motywowana w postaci wysokich zarobków. Taki poziom wynagrodzeń to i tak mniej niż w przypadku innych branż – prawa, sprzedaży i marketingu czy IT, jednak wynagrodzenia w bankowości i ubezpieczeniach charakteryzuje duże odchylenie od średniej wartości zarówno w górę, jak i w dół. Zarobki można zwiększyć poprzez rozwijanie dodatkowych umiejętności.

Wysokie wynagrodzenia zaobserwowano również w dziale działalność finansowa i ubezpieczeniowa: w 2007 r. kształtowały się na poziomie 4882,36 zł, w 2012 r. 5818,85 zł, w 2016 r. wrosły do 6659,24 zł. Wynagrodzenia były wysokie, ponieważ dział ten w analizowanym okresie bardzo dynamicznie się rozwijał. Działalność finansowo-ubezpieczeniowa w gospodarce rynkowej zyskała na znaczeniu, a specjaliści musieli być dobrze wynagradzani. Bardzo ceniona jest znajomość rynku ubezpieczeniowego krajów Bliskiego Wschodu i języków obcych – intensywnie poszukiwane są osoby ze znajomością języka rosyjskiego. Już od 2014 r. płace w tym dziale są i zgodnie z prognozą będą najwyższe. Wynagrodzenia w administracji publicznej i obronie narodowej były stosunkowo wysokie i wynikały z podziału z budżetu państwa. W Polsce coraz więcej pieniędzy przeznaczano na obronę narodową. Najniższe natomiast wynagrodzenia w analizowanym okresie odnotowano w dziale zakwaterowanie i gastronomia. W 2007 r. kształtowały się na poziomie 2104,25 zł, w 2012 r. wzrosły tylko do 2177,02 zł, a w 2016 r. do 2618,62 zł. Stosunkowo mała atrakcyjność turystyczna Polski oraz to, że coraz większa liczba Polaków wyjeżdża na wczasy za granicę wpływały na taki poziom wynagrodzeń. W pozostałych działach gospodarki narodowej w Polsce wynagrodzenia utrzymywały się na zbliżonym poziomie, a wzrost ich był prawie równy wzrostowi inflacji.

Tabela 1. Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w działach gospodarki narodowej w Polsce w latach 2007-2016 (w zł)

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
OGÓLEM	2 672,58	2 942,17	3 101,74	3 224,13	3 403,51	3 530,47	3 659,40	3 777,10	3 907,85	4 052,19
Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	2 257,62	2 543,95	2 966,90	3 304,46	3 648,59	3 941,11	3 970,50	4 172,84	4 348,27	4 466,89
Przemysł	2 702,29	2 979,24	3 094,41	3 257,75	3 479,94	3 600,30	3 763,97	3 876,91	3 983,49	4 411,33
Budownictwo	2 252,10	2 492,27	2 659,36	2 723,17	2 884,10	2 951,68	2 993,01	3 102,29	3 217,49	3 348,63
Handel, naprawa pojazdów	2 193,53	2 433,41	2 544,90	2 633,98	2 774,34	2 905,28	3 003,68	3 129,77	3 277,6	3 471,27
Transport i gospodarka magazynowa	2 803,28	3 074,61	2 922,24	2 952,46	3 063,56	3 166,17	3 258,50	3 374,49	3 249,75	3 551,48
Zakwaterowanie i gastronomia	1 660,94	1 840,51	1 917,77	2 023,10	2 104,25	2 177,02	2 271,27	2 370,40	2 459,59	2 618,62
Informacja i komunikacja	4 935,13	5 104,75	5 323,88	5 538,06	5 852,75	5 900,26	6 165,88	6 423,53	6 685,33	7 059,73
Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	4 882,36	5 051,31	5 335,59	5 390,38	5 818,85	5 989,61	6 153,77	6 194,36	6 511,17	6 659,24
Obsługa rynku nieruchomości	2 834,24	3 069,76	3 257,74	3 382,59	3 523,88	3 719,01	3 831,30	3 941,47	4 075,46	4 223,28
Administracja publiczna i obrona narodowa	3 368,99	3 798,99	4 020,28	4 149,92	4 320,14	4 392,24	4 521,46	4 660,91	4 787,61	5 042,17
Edukacja	2 711,88	2 962,19	3 161,88	3 381,09	3 576,67	3 750,45	3 908,97	4 014,98	4 133,48	4 175,83
Ochrona zdrowia i pomoc społeczna	2 463,50	2 868,40	3 066,46	3 137,43	3 226,07	3 300,56	3 374,64	3 456,57	3 565,98	3 751,98
Pozostała działalność usługowa	2 506,74	2 715,87	2 490,22	2 351,03	2 416,82	2 541,72	2 876,16	2 971,28	3 040,97	3 238,77

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto według sekcji [*Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej* 2008, s. 257; 2009, s. 263; 2010, s. 252; 2011, s. 252; 2012, s. 255; 2013, s. 269; 2014, s. 270; 2015, s. 272; 2016, s. 272; 2017, s. 270].

Tabela 2. Wskaźniki statystyczne przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w działach gospodarki narodowej w Polsce w latach 2007-2016

Wyszczególnienie	Średnie wynagrodzenie	Odchylenie standardowe	Współczynnik zmienności (w %)
2007	2672,58	955,23	35,33
2008	2942,17	929,42	31,59
2009	3101,74	987,43	31,83
2010	3224,13	1016,62	31,53
2011	3403,51	1102,37	32,39
2012	3530,47	1106,85	31,35
2013	3659,40	1130,50	30,89
2014	3777,10	1147,92	30,39
2015	3907,85	1219,18	31,20
2016	4052,19	1246,51	30,76

Źródło: obliczenia własne na podstawie tabeli 1.

Średnie wynagrodzenie w 2007 r. wynosiło 3591,54 zł, w 2012 r. 3530,47 zł, w 2016 r. wzrosło do 4052,19 zł (tab. 2). Odchylenie standardowe od średniej w 2007 r. wynosiło 944,23 zł, w 2012 r. 1106,85 zł, a w 2016 r. 1246,51 zł. W całym badanym okresie odchylenie standardowe wzrastało. Współczynnik zmienności w 2007 r. wyniósł 35,33%, w 2008 r. 31,59%, w 2009 r. 31,83%, w 2010 r. spadł do 31,53%, w 2011 wzrósł do 32,39%, w 2012 spadł do 31,35%, w 2013 wyniósł 30,89%, w 2014 r. 30,39%, w 2015 r. wzrósł do 31,20%. Na koniec 2016 r. wskaźnik zmienności wynagrodzeń wynosił 30,76% i w całym analizowanym okresie charakteryzował się przeciętną zmiennością.

3. Odchylenia od przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w działach gospodarki narodowej w Polsce

Przeprowadzone analizy dowodzą, że w latach 2007-2016 występowało istotne zróżnicowanie przeciętnych wynagrodzeń w różnych działach gospodarki narodowej w porównaniu z przeciętnym wynagrodzeniem w Polsce (tab. 3). W 2007 r. najwyższe przeciętne wynagrodzenia odnotowano w dziale informacja i komunikacja: w stosunku do przeciętnego wynagrodzenia w kraju były wyższe o 2262,55 zł. Również duże różnice zaobserwowano w działalności finansowej i ubezpieczeniowej. Natomiast w dziale zakwaterowanie i gastronomia wystąpiły najniższe przeciętne wynagrodzenia w porównaniu z przeciętnym wynagrodzeniem krajowym, a różnica wyniosła 1011,64 zł. W pozostałych działach przeciętne wynagrodzenia w relacji do przeciętnego wynagrodzenia w Polsce kształtowały się na zbliżonym poziomie – taka sytuacja utrzymywała się do końca 2011 r.

Istotne zmiany pod względem poziomu wynagrodzeń zaczęły się pojawiać w 2012 r. – w porównaniu z przeciętnym wynagrodzeniem krajowym najwyższe przeciętne wynagrodzenia (wyższe o 2459,11 zł) zanotowano w działalności finansowej

Tabela 3. Odchylenia od przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w działach gospodarki narodowej w Polsce w latach 2007-2016 (w zł)

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
OGÓLEM	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybnactwo	-414,96	-398,22	-134,84	+80,33	+245,08	+410,64	+311,10	+395,74	+439,42	+414,70
Przemysł	+29,71	+37,07	-7,33	+33,62	+76,43	+69,83	+104,57	+99,81	+30,64	+359,14
Budownictwo	-420,48	-449,90	-442,38	-500,96	-519,41	-578,79	-666,39	-674,81	-690,36	-703,56
Handel, naprawa pojazdów	-479,05	-508,76	-556,84	-590,15	-629,17	-625,19	-655,72	-647,33	-630,25	-580,92
Transport i gospodarka magazynowa	+130,70	+132,44	-179,50	-271,67	-339,95	-364,30	-400,90	-402,61	-685,10	-500,71
Zakwaterowanie i gastronomia	-1011,64	-1101,66	-1183,97	-1201,03	-1299,26	-1353,45	-1388,13	-1406,70	-1448,26	-1433,57
Informacja i komunikacja	+2262,55	+2162,57	+2222,14	+2313,93	+2449,24	+2369,79	+2506,48	-2646,43	+2777,48	+3007,54
Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	+2209,78	+2109,14	+2233,85	+2166,25	+2415,34	+2459,14	+2494,37	+2417,26	+2603,32	+2607,05
Obsługa rynku nieruchomości	+161,66	+127,59	+156,00	+158,46	+120,37	+188,54	+171,90	+164,37	+167,61	+171,09
Administracja publiczna i obrona narodowa	+696,41	+856,92	+918,54	+925,79	+916,63	+861,77	+862,06	+883,81	+879,76	+989,98
Edukacja	+39,30	+20,02	+60,14	+156,96	+73,16	+219,98	+249,57	237,88	225,63	+123,64
Ochrona zdrowia i pomoc społeczna	-209,08	-73,77	-35,28	-86,70	-177,44	-229,91	-284,76	-320,53	-341,87	-300,21
Pozostała działalność usługowa	-165,84	-226,30	-611,52	-873,10	-96,69	-988,75	-783,24	-805,82	-866,88	-813,42

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 1.

i ubezpieczeniowej. Duże różnice zaobserwowano w informacji i komunikacji. Natomiast w dziale zakwaterowanie i gastronomia odnotowano najniższe przeciętne wynagrodzenia w stosunku do przeciętnego wynagrodzenia w kraju – różnica wynosiła 1353,45 zł. W pozostałych działach gospodarki narodowej przeciętne wynagrodzenia w relacji do przeciętnego wynagrodzenia w Polsce utrzymywały się na zbliżonym poziomie. Do końca 2016 r. nie zaszły ważniejsze zmiany.

4. Dynamika wzrostu przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w działach gospodarki narodowej

W toku dalszej analizy zaprezentowano także dynamikę przeciętnych miesięcznych nominalnych wynagrodzeń brutto w Polsce według działów gospodarki narodowej w latach 2007-2016, przyjmując rok poprzedni za 100 (tab. 4). Z danych wynika, że wystąpiło dość istotne zróżnicowanie tempa wzrostu przeciętnych wynagrodzeń. W 2007 r. przeciętne wynagrodzenia brutto ogółem wzrosły o 7,90%, podczas gdy w niektórych działach wzrosły tylko o 3,68% (informacja i komunikacja), w innych zaś o 10,22% (budownictwo) i o 17,21% (ochrona zdrowia i pomoc społeczna). W 2010 r. wystąpiły nieco mniejsze różnice; przy wzroście przeciętnych wynagrodzeń brutto ogółem o 3,95% w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie wzrosły one o 11,38%, a w pozostałej działalności usługowej spadły o 5,59%. Jeszcze mniejsze różnice notowano w latach 2012-2016. Mimo że przeciętne wynagrodzenia w Polsce według działów gospodarki narodowej w 2012 r. wzrosły o 3,73%, to w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie wzrosły o 8,02%, a w innych tylko o 0,81% (informacja i komunikacja). W 2016 r., gdy przeciętne wynagrodzenia nominalne brutto ogółem wzrosły o 3,69%, to w przemyśle wzrosły o 10,74%, a w edukacji tylko o 1,02%. Porównując dynamikę wzrostu przeciętnych wynagrodzeń brutto według działów gospodarki narodowej w latach 2007-2016, nietrudno zauważyć, że we wszystkich działach tempo wzrostu w latach 2007-2011 było wyższe niż w latach 2012-2016. Na przykład w budownictwie przeciętne wynagrodzenia brutto wzrastały w 2007 r. o 10,22%, podczas gdy w 2011 r. tylko 5,93%, a w 2016 r. tylko 4,08%. O skali spowolnienia dynamiki wzrostu przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w tym okresie świadczył fakt, że w 2014 r. we wszystkich działach gospodarki narodowej w Polsce osiągnięto niską dynamikę wzrostu. Zmienność dynamiki wzrostu wynagrodzeń powodowała, że w dłuższym czasie dynamika wzrostu wynagrodzeń między działami gospodarki narodowej w Polsce w wielu przypadkach się wyrównywała.

Tabela 4. Dynamika wzrostu przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w działach gospodarki narodowej w Polsce w latach 2007-2016 (w %); rok poprzedni = 100

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
OGÓLEM	107,90	110,09	105,42	103,95	105,56	103,73	103,65	103,22	103,46	103,69
Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	108,17	112,68	116,63	111,38	110,41	108,02	100,75	105,1	104,20	102,73
Przemysł	108,15	110,25	103,87	105,28	106,82	103,46	104,55	103,00	101,59	110,74
Budownictwo	110,22	110,66	106,70	102,40	105,91	102,34	101,40	103,65	103,71	104,08
Handel, naprawa pojazdów	108,90	110,94	104,58	103,50	105,33	104,72	103,39	104,20	104,72	105,91
Transport i gospodarka magazynowa	105,78	109,68	95,04	101,03	103,76	103,35	102,92	103,56	96,30	109,28
Zakwaterowanie i gastronomia	106,52	110,81	104,20	105,49	104,01	103,46	104,33	104,36	103,76	106,47
Informacja i komunikacja	103,68	103,44	104,29	104,02	105,68	100,81	104,50	104,18	104,08	105,60
Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	109,12	103,46	105,63	101,03	107,95	102,93	102,74	100,66	105,11	102,27
Obsługa rynku nieruchomości	108,48	108,31	106,12	103,83	104,18	105,54	103,02	102,88	103,40	103,63
Administracja publiczna i obrona narodowa	104,80	112,76	105,82	103,22	104,10	101,67	102,94	103,08	102,72	105,32
Edukacja	105,39	109,23	106,74	106,93	105,78	104,86	104,23	102,71	102,95	101,02
Ochrona zdrowia i pomoc społeczna	117,21	116,44	106,90	102,31	102,83	102,31	102,24	102,43	103,17	105,22
Pozostała działalność usługowa	105,09	108,34	91,69	94,41	102,80	105,17	113,16	103,31	102,35	106,50

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 1.

5. Zakończenie

Kształtowanie się wynagrodzeń jest uzasadnione w dużej mierze autonomicznym funkcjonowaniem rynku pracy. Płace są zależne od sytuacji, jaka występuje w gospodarce, oraz poziomu jej konkurencyjności. Atrakcyjność gospodarki często jest podyktowana walorami wynikającymi z położenia geograficznego. Region o wysokich wynagrodzeniach jest konkurencyjny dla ewentualnego podjęcia inwestycji na tym terenie. Wyższy poziom płac oznacza dla przedsiębiorstw wyższe koszty prowadzenia działalności gospodarczej. Województwa charakteryzujące się wysokim stopniem koncentracji pozarolniczej działalności gospodarczej (śląskie) oraz umiejscowieniem organów administracji państwowej (mazowieckie) należały do województw o wysokim poziomie wynagrodzeń. Natomiast w województwach typowo rolniczych, takich jak warmińsko-mazurskie i podkarpackie, wynagrodzenia są na znacznie niższym poziomie. Przy dużej koncentracji przemysłu może dojść do sytuacji, gdy konkretny podmiot gospodarczy decyduje o kształcie polityki wynagrodzeń, czyli jest liderem wyznaczającym rynkowy poziom płac. W rozwijającej się gospodarce liderami płacowymi były to działy, jak informacja i komunikacja oraz działalność finansowa i ubezpieczeniowa. W gospodarce rynkowej na znaczeniu zyskała sfera finansowa i informatyzacja, a wzrastające zapotrzebowanie na specjalistów z tych branż powodowało, że wynagrodzenia rosły. Wysokość płac w poszczególnych działach w Polsce różniła się dość znacznie. Odnosiło się to zarówno do osób na zbliżonych stanowiskach, jak i wykonujących podobne czynności.

Literatura

- Armstrong M., 2009, *Zarządzanie wynagrodzeniami*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Kraków.
- Czajka Z., 2009, *Zarządzanie wynagrodzeniami w Polsce*, PWE, Warszawa.
- Jacukowicz Z., 2000, *Zróżnicowanie płac w Polsce, w krajach Unii Europejskiej i w USA*, IPiSS, Warszawa.
- Jarmołowicz W., Knapińska M., 2005, *Polityka państwa na rynku pracy w warunkach transformacji i integracji gospodarczej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Jarmołowicz W., Knapińska M., 2007, *Wynagradzanie za pracę i ich rola w motywowaniu do pracy*, [w:] W Jarmołowicz (red.), *Gospodarowanie pracą we współczesnym przedsiębiorstwie. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań.
- Kamińska A., Lewandowski P., 2015, *The effects of minimum wage on a labour market with high temporary employment*, IBS Working Paper 07, Warszawa.
- Karaszevska H., 2003, *Ewolucja wynagrodzeń w Polsce w okresie zmian systemu ekonomicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2008*, 2008, Wydawnictwo GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2009*, 2009, Wydawnictwo GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2010*, 2010, Wydawnictwo GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011*, 2011, Wydawnictwo GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2012*, 2012, Wydawnictwo GUS, Warszawa.

- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2013*, 2013, Wydawnictwo GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2014*, 2014, Wydawnictwo GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2015*, 2015, Wydawnictwo GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2016*, 2016, Wydawnictwo GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2017*, 2017, Wydawnictwo GUS, Warszawa.
- Rokicki B., 2008, *Teorie ekonomiczne a regionalne zróżnicowanie rynku*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 24 grudnia 2007 w sprawie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD).